

НАУКОВО-ТЕХНІЧНІ ТОВАРИСТВА В УКРАЇНІ У 1920-1930-ті РОКИ: ТЕХНІЧНА СЕКЦІЯ ХАРКІВСЬКОГО НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА

Кушлакова В. В.

(Дніпропетровський національний університет ім. О. Гончара)

Розглянуто розвиток технічних наук та наукових товариств, зокрема, в Україні в 20-30-ті роки ХХ ст. Досліджено історію створення, відкриття та діяльності технічної секції Харківського Наукового Товариства (ХНТ). Визначено її внесок в розвиток технічної науки й технічних знань в Україні у зазначений період.

В 20-30-ті роки ХХ ст. технічні науки в Радянському Союзі посідали особливе місце в розвитку країни, зокрема, її промисловості, як основи обороноздатності держави. Випробувались, у тому числі й в Україні, різноманітні форми технічних інституцій: науково-дослідні інститути та кафедри, бюро та відділи, лабораторії та кабінети, станції та секції. Серед цих форм організації інженерної справи біли й науково-технічні об'єднання. В зазначений період було організовано такі відомі громадські технічні об'єднання, як: Укравтодор, «Техніка масам», ВУКАІ (Всеукраїнська асоціація інженерів), УТОРНІТСО (Українське товариство робітників науки і техніки), УНТГ (Українське науково-технічне товариство), ВУТОРВИН (Всеукраїнське товариство робітників винахідників) та інші.

Кожне з них мало свій напрям діяльності. Добровільне товариство «Техніка-масам» займалося просвітницькою діяльністю для робітників. Товариство створило низку довідкових бюро для надання консультацій робітникам з питань технічного характеру. Також працювали курси, в програмі яких були присутні відповідні лекції. Крім того товариство видавало

власний журнал з аналогічною назвою «Техніка – масам».

Укравтодор – це українське відділення Всесоюзного товариства Автодор. Дане добровільне товариство багато зробило для поширення технічного знання в різних сферах автотранспортної науки; організувало різноманітні курси водіїв майже всіх видів автотранспорту, гуртки в сфері шляхового будівництва, проводило преміювання «ударників» технічної освіти та ін.

Організацією інформаційного забезпечення винахідницького руху в основному займалися члени Всеукраїнського товариства робітників винахідників (ВУТОРВИН). Це громадське об'єднання займалося підвищенням науково-технічної кваліфікації, організовуючи «гуртки ліквідації технічної неписьменності», читаючи лекції для робітників, проводячи виставки технічних винаходів та інше.

Українське товариство робітників науки і техніки для сприяння соціалістичному будівництву (УТОРНІТСО), засноване в м. Харків в 1928 році, працювало над розробкою методичних програм для техосвітніх закладів та навчальними планами для здобувачів заочної технічної освіти. Також члени товариства організували власні лекційні гуртки та курси з підви-

щення кваліфікації, часто долучаючи до цієї роботи науково-технічні товариства. УТОРНІТСО мало цілу низку філій по всій Україні.

Таким об'єднанням держава ставила конкретні масштабні завдання:

- популяризація технічної думки серед широких мас трудящих;
- обговорення та вирішення технічних або технічно-господарських проблем по товариствах;
- громадська ініціатива в індустріально-технічному й господарському будівництві;
- участь товариств у праці державних і господарчих органів (участь в науково-технічних нарадах, переймання на себе певних функцій).

Всі вищевказані товариства розгорнули свою діяльність наприкінці 1920-х років, але потреба в організації науково-технічних сил виникла ще на початку 20-х років.

Це можна пояснити, в першу чергу, соціально-політичними обставинами того часу. Адже в 20-30-ті роки минулого століття країна взяла курс на розвиток промисловості та сільського господарства. Були необхідні не тільки фахівці цих галузей господарства, а ще більшою була потреба в нових науково-технічних розробках, новій техніці, а головне – це об'єднання спеціалістів різних галузей технічного знання.

Дану проблему вивчали в своїх роботах такі вчені як, О. Я. Волошин, Г. В. Касьянов, Л. І. Ткачова, С. П. Стрекопитов та ін. В їхніх працях розглянута діяльність зазначених вище добровільних об'єднань, вивчені організаційні засади цих товариств, з'ясовувалася їх роль у розвитку технічного знання в певний період історії [3; 4; 13].

Метою нашого дослідження є одне з громадсько-наукових об'єднань, діяльність якого в сфері розвитку науки і техніки в Україні в

20-30-ті роки ХХ ст. майже невідома і практично не досліджувалася. Предметом дослідження в даній роботі є Харківське наукове товариство, а більш конкретно – Технічна секція ХНТ. Адже саме Технічна секція Харківського наукового товариства розпочала свою діяльність на початку 1920-х років і в доволі короткий термін розгорнути свою діяльність у відповідності до завдань біжучого моменту.

Отже, Харківське наукове товариство розпочало свою діяльність в березні 1924 року як самостійна організація. Це громадсько-наукове та науково-технічне об'єднання одразу розгорнуло активну діяльність. Будучи за своєю формою універсальним, товариство, не гаючи час, почало організовувати різні наукові та науково-технічні секції. Одними з перших постали медична секція, створена 28 лютого 1925 року, а також технічна секція, яка почала працювати 21 березня 1925 року. Саме вона є предметом нашого дослідження.

Дана секція від початку ставила перед собою великі задачі:

- об'єднання всіх працівників науки і техніки для спільної постановки та вирішення актуальних питань і проблем технічних наук, промисловості та сільського господарства;
- популяризація технічного знання серед широких верств населення;
- видання технічної літератури;
- складання словника технічної термінології.

До речі, слід зазначити, що всі намічені заходи, а особливо останні два, члени секції планували здійснювати українською мовою, що відповідало соціально-політичним тенденціям того часу – етапу українізації. Та й взагалі проблема української наукової й технічної термінології є надзвичайно актуальною й залишається такою й у сьогоденні.

Харківське наукове товариство від початку своєї діяльності не мало свого приміщення, а тому засідання загальних зборів, наради, та засідання секцій проводились в приміщеннях різних установ. Так наприклад, багато засідань ХНТ було проведено в приміщенні Ділового клубу м. Харкова. Медична секція плідно співпрацювала з Харківським медичним інститутом (нині університетом), тому багато нарад та публічних заходів секція проводила в приміщенні даного вищого навчального закладу.

Технічна ж секція перші часи містилася в приміщенні єдиного вищого технічного закладу міста – Харківського Технологічного Інституту, що дало їй змогу приєднати до себе технічну професуру та інших працівників трестів і заводів, проводячи таким чином зв'язок технічних наук з виробництвом. Від початку в секції було близько 20 осіб, а вже за рік кількість членів зросла до 112. На сторінках першого номеру журналу «Науково-технічний Вісник» за 1926 рік, який, до речі, був друкованим органом зазначеної секції, ми знаходимо наступну інформацію: «... Тепер Т. С. нараховує по-над 100 членів (106), з яких 45 % належать до техн.-наукових установ, а 55 % працює по підприємствах...» [6, с. 53].

Популяризації технічної секції та збільшенню її членів сприяла також співпраця з Діловим клубом м. Харкова, в приміщенні якого розміщувалось Бюро секції й проходили подальші засідання. В 1926 р. Діловий клуб розмістився в центрі міста на вул. К. Лібкнехта (зараз вул. Сумська) в красивому триповерховому будинку: «З переводом Ділового Клубу, де секція провадила й провадить свою роботу, до нового помешкання, ближче до центру та різних трестів, робота секції значно поширилась...» [15, с. 90]. За лише 1926 рік було проведено 18 зборів.

Знаходження під одним дахом та близькість наукових інтересів сприяли активній співпраці, тому «на засіданнях Секції, що провадиться спільно з технічною секцією Ділового Клубу» було зачитано й обговорено цілу низку доповідей: «1. Принципи дешевого будівництва – інж. Голубович, 2. Утворення науково-технічної фільми – інж. І. Немеловський, 3. Від руди до плугу – інж. Калюжний, 4. Нова конструкція використання рухових сил природи – інж. Дружковський, 5. Енергіяда – інж. І. Немеловський, 6. Перспективи виробництва сірчаної кислоти з гіпсу на Україні – проф. П. Дідусенко, 7. Архітектура укр. села і містечка – арх. Топокова, 8. Укр. Техн. Термінологія – інж. Секунда, 9. Передбачення рівнів Дніпра – проф. Опоківа, 10. Механічні топки до шахтних печей – проф. В. Мазуренко, 11. Диференціація вугільних артілій у Донбасі – інж. Сахаров» [15, с. 90].

Виходячи з поставлених завдань, секція мала працювати над виданням технічної літератури, що й було реалізовано вже в 1926 році – це початок «видання «Науково-Технічного Вісника», що став авторитетним органом технічної науки не тільки на Україні, а навіть і за кордоном» [15, с. 81]. Видання журналу мало не тільки популяризувати технічні знання серед широких мас населення, але й згуртувати біля себе всіх активних радянських техніків. На сторінках журналу висвітлювали місцеві та світові події технічного характеру, робили їх аналіз та вносили пропозиції щодо їх застосування чи впровадження, анонсували майбутні події (конференції, з'їзди, виставки тощо), друкували клопотання чи звернення щодо окремих заходів, публікували рецензії на роботи та книги науково-технічного спрямування, розміщували всю сучасну бібліографію та оприлюднювали праці вітчизняних та зарубіжних науковців.

Крім багатой змістовності, журнал до того ж видавався українською та німецькою (1930-ті роки) мовами, і поряд з цим був доступним для широкого загалу: ціна була незначною, а придбати його можна було в самому товаристві, прочитати в бібліотеці, або купити в будь-якому залізничному кіоску [10, с. 341].

Оскільки масштаби журналу та потреби кожного року зростали, пропорційно з ними зростали і витрати на видавничу діяльність технічної секції Харківського наукового товариства, про що свідчать кошториси та неодноразові звернення товариства до вищих органів влади, зокрема до Державного видавництва України. Так, технічна секція доручила інж. Баланіну та інж. Граціянському взяти участь в нарадах ДВУ «щодо організації автономного сектора технічних видань для видання технічної літератури, в якій є значна потреба» [1, с. 6]. Згодом журнал став провідним фаховим виданням не тільки України, був змістовнішим, тому інформацію в ньому почали розмішувати за окремими тематичними розділами. Можливо з цієї причини «Науково-технічний вісник» пізніше перейшов у відомство ДВУ. А можливо брак коштів на видання став однією з причин цього факту. І по-третє, можливо, це пов'язано з тим, що технічна секція Харківського наукового товариства перетворилась на окреме наукове товариство – Українське наукове технічне товариство.

19 квітня 1927 року інженер І. Немеловський зачитав доповідь на загальних зборах секції на тему «Про складання провідника по промислових підприємствах м. Харкова й околиць», яка викликала неабиякий інтерес. Окремого провідника не зробили, але оскільки ХНТ видавало «Провідник по Харкову», то загальними зборами ухвалили помістити у даний провідник всю зібрану інформацію «про заводи та

фабрики, про технічні школи, про технічні установи, громадські технічного типу організації, електро- та гідротехнічні установи» [1, с. 5]. Крім того було вирішено дати стислі описи всіх тих установ і розробити відповідну мапу Харкова та його околиць. Того ж року «Провідник по Харкову» було видано, як і планувалось з вищезгаданою вичерпною інформацією.

Не можна не згадати й про те, що при технічній секції було зорганізовано Бюро перекладачів технічної літератури. Одночасно з цим працювала комісія Української технічної термінології. Результатом такої плідної праці та цілеспрямованості було те, що технічною секцією ХНТ було складено для Державного видавництва України «трьох бібліотек популярної технічної літератури: а) б-ка сільсько-го кустаря (18 назов, майже вся виконана); б) б-ка підвищення кваліфікації заводського майстра (виконується) та в) б-ка масової технічної літератури (виконується)» [6, с. 53].

Технічна секція Харківського наукового товариства при популяризації технічного знання використовувала різні форми роботи. Так, члени секції не залишились осторонь такого сучасного технічного досягнення як кінематограф. В процесі наукового пошуку встановлено, що саме технічна секція ініціювала створення технічних науково-популярних фільмів і «розробила на пропозицію ВУФКУ 8 техн. кіносценаріїв» [6, с. 53].

Значна кількість та широка географія членів товариства, активна різнопланова та різнопрофільна діяльність призвели до нагальної потреби диференціації діяльності шляхом організації підсекцій. В процесі наукового дослідження в різних джерелах було віднайдено матеріали щодо роботи деяких підсекцій: будівельної підсекції, створеної в 1926 році, та підсекції аерофотограм-

метрії (голова – проф. Л. Дахов), створеної в червні 1927 року [6; 7; 9].

На даний момент дослідження діяльності підсекцій продовжується, але навіть наведені далі дані про їхню діяльність свідчать про широке коло питань, якими опікувалася секція та мають велике значення для відтворення цілісної картини діяльності Харківського наукового товариства та його структурних підрозділів.

На засіданні технічної секції від 5 квітня 1927 року проф. Л. Дахов зачитав свою доповідь «Про діяльність II Міжнародного конгресу по фотограмметрії», в якій було доведено, що аерофотозйомки за кордоном набули масового характеру і що даний напрям в науці має велике значення в усіх галузях народного господарства держави. Доповідь викликала велику зацікавленість та активне обговорення присутніх, тому було ухвалено виділити підсекцію аерофотограмметрії при технічній секції ХНТ [1].

Стосовно роботи підсекції аерофотограмметрії на 1927 рік з'ясовано, що «15 квітня було обрано президію в складі проф. Л. Дахова (голова), т.т. Владимирова, Соболева, Похилевича (замісники голови), т.т. Туляра і Ярового (члени президії), т.т. Шестопада, Хромовича та Верешинського (секретарі)...» [1, с. 7]. За дуже короткий термін вказана підсекція налагодила співпрацю з вищими навчальними закладами м. Харкова, залучивши до роботи велику кількість студентства: було проведено інформаційні збори серед студентів Харківського технологічного та геодезичного інститутів. Зважаючи на важливість та актуальність даного напрямку науки, не дивно, що роботою підсекції були «зацікавлені Наркомзем, Наркомвнутрсправ, ЦСУ, Укрповітрошлях та інші.» [1, с. 7].

Щодо роботи будівельної секції з'ясовано, що секція за перший рік існування провела 4 засідання, на яких роз-

биралися актуальні питання планування селищ. Члени секції активно включились не просто в обговорення даних проблем, а й розробили цілу низку проєктів. В решті-решт підсекція намітила, а технічна секція затвердила теми брошур, які слід підготувати до друку:

- «1) планування сільського двору;
- 2) планування села (виконано і здано до друку);
- 3) санітарне устаткування сільського двору: криниця, вихідник, гнойвище, відвод брудної води і т. інш.;
- 4) вибір і влаштування сільських дахів;
- 5) стіни сільської хати, з якого матеріялу і як їх влаштовувати;
- 6) те ж для холодних будівель;
- 7) влаштування печей і вентиляції сільської хати;
- 8) виробництво цементово-піскових виробів і влаштування майстерень для них;
- 9) виробництво цегли та гончарської дахівки;
- 10) вибір будівельних матеріялів для сільського будівництва (брошура написана)» [2, с. 6].

Розпочата робота носила постійний, а не фрагментарний характер. Тому 8 березня 1927 року на засіданні підсекції було ухвалено запропонувати до друку проспекти брошури інж. Кобзи «Сільське виробництво цегли та дахівки» та брошуру архітектора Похилевича «Вибір будівельних матеріялів для сільського будівництва» (див. попередні пункти 9 і 10). Таким чином, технічна секція безпосередньо брала участь в державному процесі сільського будівництва, друкуючи необхідну літературу з кресленнями, інструкціями та рекомендаціями.

Крім того для більш активної й результативної діяльності щодо популяризації технічних наук серед широких мас населення в березні 1926 року при ХНТ розпочало роботу екскурсійно-лекційне бюро, а вже в травні по-

точного року члени технічної секції починають проводити екскурсії та відкриті лекції для жителів Харкова та периферії [14, с. 11]. На період 1927-1928 н. р. технічна секція виділила зі свого складу до лекторської групи ХНТ 5 лекторів з метою проведення лекцій по клубах за наступною тематикою: 1) арх. Похилевич: «Робоче житлове будівництво»; 2) інж. Граціянський: «Про Дніпрельстан»; 3) інж. Немеловський: «Меліорація південних степів»; 4) інж. Граціянський та Фих: «Електропостачання м. Харкова»; 5) проф. Мазуренко: «Крематорій».

Фінансові звіти ХНТ свідчать, що члени технічної секції також брали участь в різноманітних конференціях з доповідями, самі виступали організаторами наукових конференцій, публікувалися в різних виданнях, розкриваючи останні технічні події та досягнення технічної науки з усього світу, вирушали в наукові експедиції.

При чому на здійснення всіх вище зазначених заходів товариство виділяло значні кошти. Так, в кошторисі Харківського наукового товариства на 1926-1927 р. на діяльність технічної секції виділено 1600 крб. за статтями: «А. Підготовка до наукових засідань, по 15 карб. на 20 засідань ... 300 крб.

Б. 2 ком-ки для 2 членів на н з'їзди по 100 карб ... 400 крб.

В. На експедиції по вивченню планування селищ в степовій окрузі ... 800 крб.

Г. Орг-ція екскурсій на Дніпрельстан ... 100 крб.» [14, с. 34].

Крім того значна увага в роботі секції приділялася міжнародній співпраці, з цього питання навіть було проведено окреме засідання 13 грудня 1927 року «присвячене єднанню з закордоном» [2, с. 18]. З тематики доповідей можна побачити широку географію інтересів та співпраці членів технічної секції із зарубіжжям:

- проф. В. Мазуренко звітував про участь у роботі Метрологічного з'їзду в Парижі;

- проф. П. Будников доповів про наукову подорож до Німеччини та Італії;

- інж. В. Баланін представив звіт про відрядження до Берліну на з'їзд по вивченню матеріалів і виставку, що проходила в межах цього з'їзду [2, с. 18].

З вищевикладеного можна побачити, що технічна секція ХНТ за роки своєї активної діяльності вийшла за рамки можливостей структурного підрозділу товариства і вже практично функціонувала як незалежне самодостатнє об'єднання.

Тому закономірним став наступний крок: в грудні 1927 року технічна секція ХНТ офіційно перестає існувати, але робота продовжується, бо секція реорганізується в самостійну організацію – Українське наукове технічне товариство (УНТТ) [8; 11, с. 126; 12]. Тим більше, що така можливість була закладена від початку в статуті Харківського наукового товариства, за яким секції мали права майже автономного об'єднання.

На жаль, на сучасному етапі дослідження не з'ясовано повного списку членів технічної секції ХНТ, що залишає простір для подальшого наукового пошуку.

На підставі вищевикладеного та проведеного дослідження можна зробити наступні висновки:

- дана стаття є першою розвідкою з історії створення та діяльності технічної секції Харківського наукового товариства;

- виникнення технічної секції ХНТ було обумовлено історико-політичними та соціально-економічними обставинами того часу;

- технічна секція стала центром поширення технічного знання в Україні 1920-х років, а в подальшому і ко-

лискою головної громадської науково-технічної організації – Українського наукового технічного товариства;

- для досягнення поставленої мети – популяризація технічного знання серед населення – організовано діяльність екскурсійно-лекційного бюро;

- технічна секція ХНТ встановила тісні взаємовідносини між технічними працівниками, виробництвом та вченими країни й зарубіжжя;

- членами секції були відомі представники технічної інтелігенції та вітчизняні науковці: проф. В. Мазуре-

нко, Т. Секунда, І. Немеловський, проф. О. Потебня, В. Баланін, проф. Л. Дахов та інші;

- технічна секція ХНТ мала свій друкований орган – журнал «Науково-технічний вісник», що став одним з кращих спеціалізованих технічних видань не лише в Україні, а й за кордоном, що з часом розширився й дав початок декільком окремим вузькоспеціалізованим технічним виданням: «Проблеми теплотехніки», «Будівництво», «Сільсько-господарська машина».

ЛІТЕРАТУРА

1. Бюлетень Харківського Наукового Товариства. – X, 1927. – №1(3). – 20 с.
2. Бюлетень Харківського Наукового Товариства. – X, 1927. – № 2-3. – 21 с.
3. Волошин О. Я. Товариство «Техніка масам» на виробництві (Організація й робота). – X., 1930. – 25 с.
4. Касьянов Г. В., Ткачова Л. І. УТОРНТСО: епізод з історії політичного виховання інтелігенції (деякі проблеми взаємовідносин у 20-х – на початку 30-х років) // Препринт № 5: Інститут історії АН УРСР. – К., 1990. – 16 с.
5. Наукові установи та організації УСРР. – X., 1930. – с. 278.
6. Науково-Технічний Вісник. – X, 1926. – № 1. – 62 с.
7. Науково-Технічний Вісник. – X, 1926. – № 3. – 49 с.
8. Науково-Технічний Вісник. – X, 1928. – № 1. – 48 с.
9. Науково-Технічний Вісник. – X, 1928. – № 4. – 51 с.
10. Науково-Технічний Вісник. – X, 1928. – № 8. – 345 с.
11. Науково-Технічний Вісник. – X, 1929. – № 4. – 33 с.
12. Науково-Технічний Вісник. – X, 1929. – № 5-6. – 31 с.
13. Стрекопытов С. П. История научно-технических учреждений в России (вторая половина XIX – XX вв.) / С. П. Стрекопытов. – М., 2002. – 425 с.
14. ЦДАВО: Матеріали наукових товариств, про їх роботу. Ф-166, оп. 6, спр. 5928.
15. ЦДАВО: Протоколи засідань ради ХНТ. Ф-166, оп.6, спр. 610

Кушлякова В.В. Техническая секция Харьковского научного Общества. Рассмотрено развитие технических наук и научных обществ, в частности, в Украине в 20-30-ые годы XX ст. Исследована история образования, открытия и деятельность технической секции в Харьковском Научном Обществе (ХНО). Определен её вклад в развитие технических наук и технических знаний в Украине в исследуемый период.

Kushlakova V.V. The technical section in Kharkov Scientific Association. Development of technical sciences and technical societies, particularly, in Ukraine in the 20's-30's of the XXth century. The history of establishing, opening and activity of technical section in Kharkov Scientific Association (KSA) is researched. Its contribution to the development of technical science and technical knowledge in Ukraine in the above-considered period is defined.